

Ekrem Čaušević

MOJ PROFESOR NEDIM FILIPOVIĆ (Jedno posve osobno prisjećanje.)¹

Rezime

U ovome tekstu autor se prisjeća brojnih susreta koje je ponajprije kao student, a potom i kao asistent i saradnik, imao sa svojim profesorom Nedimom Filipovićem. U tom smislu posebna pažnja je usmjerena na njegov pedagoški, profesorski i istraživački rad na području turskog jezika i turske književnosti na katedri za orijentalne jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Zanimljive su, poentirajući sasvim posebno ličnost profesora Filipovića, autorove kritičke usporedbe starog tradicionalnog i modernog koncepta obrazovanja. Iz njegovih zapažanja moguće je steći solidnu kritičku distancu

¹ U ovome posve osobnom tekstu želim iznijeti neka sjećanja na akademika Nedima Filipovića kao profesora, pedagoga i meni bliskog i dragog čovjeka. O njegovim osmanističkim radovima neka govore osmanisti i povjesničari, ja to nisam. Ipak, umjesto simpozija i drugih "prigodničarskih" skupova i publikacija, koje isto tako odnose novac, predlažem: odužimo se akademiku Filipoviću tako da njegove najznačajnije radove prevedemo na engleski jezik, objavimo kao knjigu i pošaljemo u svijet. Tamo je njegovo ime, nažalost, malo poznato, a radovi stranih kolega učvršćuju me u uvjerenju da bi im takav izbor itekako dobro došao. Sve drugo je tek "lokalno sijelo" na kojem prepričavamo dobro nam znane stvari, ništa doli jadikovanje na usud jer nam je dodijelio umne ljude i "mali" jezik, koji danas vodeći osmanisti ipak ne čitaju.

spram radikalnih reformi visokog obrazovanja koje se trenutno provode u zemljama bivše Jugoslavije.

Sredinom septembra 1970. godine upisao sam se na Filozofski fakultet u Sarajevu, a već krajem istoga mjeseca počela je nastava. Budući da sam se za Orijentalistiku odlučio naprečac (mjesec dana prije početka nastave), i na razočarenje roditelja koji su željeli da studiram pravo, bio sam ne samo uzbuđen, nego i uplašen mogućim neuspjehom na studiju o kojemu ništa nisam znao. Ipak, prvi dojmovi s predavanja govorili su mi da taj neočekivani izbor možda i nije bio pogreška. Da to jamačno nije bio, znao sam već nakon prvih Profesorovih predavanja.

Sukladno srednjoškolskoj logici, svaki je predavač za nas brucoše bio “profesor” (uz titulu smo, dakako, navodili i prezime), ali je samo jedan među njima bio *Profesor*. Taj profesor svih naših profesora (jer je to generacijski doista i bio), ujedno i “prvi među učiteljima” na nedostižnom vrhu hijerarhijske piramide sazdane od znanja i ugleda, bio je akademik Nedim Filipović.

Zacijelo se mnogi srednjoškolci upisuju na studije stranih jezika s uvjerenjem da su za uspjeh na studiju najvažniji dobro pamćenje i učenje napamet i da samo tako mogu svladati nepoznatu leksiku i “nepravilne” deklinacije i konjugacije. Priznajem da sam i sam bio jedan od njih, iako sam se ubrzo uvjerio da je posrijedi zabluda. Za to je najzaslužniji bio profesor Filipović. Nas tek svršene srednjoškolce, kojima je gramatika bila slabo poznata i zazorna, on je bez suvišnih riječi i pojmova polahko uvodio ne samo u turski jezik, nego i u osnove znanosti o jeziku. Učio nas je da na jezik gledamo kao na skup uređenih pravila koja počivaju na zakonitostima i univerzalijama, manje-više poznatim i drugim jezicima; da se jezičke promjene u starim tekstovima ponekad doimaju kao nedosljednost zapisivača, i da zbog toga poneki jezikoslovac zanemari važne stvari; da znanstvenik koji se bavi historijskom gramatikom mora paziti da ga pogrešno odabran izvor ne zavede na krivi put; da dobar filolog i lingvist mora poznavati dijahroniju da bi znao sinhroniju, odnosno ustroj suvremenoga jezika; i, konačno, da je jezik u nekim svojim segmentima (najprije leksika i frazeologija) neodvojiv od civilizacije, odnosno kulture jednoga naroda, te da se promjene u njoj odražavaju i u jeziku.

Zahvaljujući dakle Profesorovu znanju i rijetkoj pedagoškoj sposobnosti da apstraktne jezičke pojave predoči kao niz zanimljivih zapažanja i “živopisnih slika i usporedbi”, studenti su na “materijalu” turskoga jezika usvajali ne samo filološka, nego i osnovna lingvistička znanja s kojima sam se, dakako na zahtjevnijoj teorijskoj razini, kasnije susretao na postdiplomskom studiju. Na primjerima arapskoga jezika objašnjavao nam je da ne postoje gramatički “izuzeci” i da su “nepravilni” imenički ili glagolski oblici posljedica djelovanja manje ili više poznatih fonetskih promjena koje su se dogodile u povijesti jezika. Govoreći o razvoju glagolskih oblika u staroosmanskom jeziku, o glagolskim vremenima koja, njegovim riječima, “na jezičnome bojištu biju bitku za prevlast”, Profesor je slikovito predočavao (mnogim studentima “suhoparnu” i “dosadnu”) povijest jezika kao bojno polje na kojem se sudaraju razne glagolske forme: “teški oklopnici” nesposobni da se brzo i učinkovito prilagode jezičkim promjenama, pa tako i opstanu, i “lahka konjica”, sposobna za prilagodbu. Na postdiplomskom studiju iz lingvistike često bih se prisjetio tih živopisnih usporedbi; dok sam pisao magistarski rad, na osmanskim tekstovima “lovio” sam rijetke glagolske oblike (“teške oklopnike”) koji na koncu ili nestanu ili, pak, djelomice prežive i povremeno uskrсну kao “stilska rezerva” dobrog pisca.

Profesor je posebice volio etimologijske digresije, te bi na predavanju ponekad odlutao u potragu za nekim etimonom i njegovim “zaboravljenim primarnim” značenjem. Bio je majstor tumačenja smisla i značenja teksta, pa su nas njegove interpretacije znale naprosto očarati. Volio je govoriti o odnosu “supstancije” i “značenja” na primjerima arapskih radikala i turskih korijena, odnosno tvorbenih sufiksa. Tumačio nam je zbog čega, primjerice, arapske imenice izvedene iz istoga trilitera *dqq* imaju naizgled tako udaljena značenja (“brašno” i “minuta”), i koji im je zajednički semantički imenitelj; zašto turska riječ *öksüz* znači “siročić bez majke” i u kakvoj je vezi s praturskim korijenom *ög*, ili je govorio o tome kako je nastao turcizam *sevda*. Tjerao nas je da sami zaključimo koji su ekstralingvistički razlozi “degradirali” značenje arapske riječi *herif*, koja se nekoć koristila za “uglednog pripadnika ceha”, a u suvremenome turskom jeziku znači “muškarac”, odnosno “protuha”. Radovao sam se i kad bi nam govorio o vlastitom radu, o nekom teško čitljivoj i zamršenoj mjestu, na kojem su mnogi “polomili zube”, no koje je on “ipak uspio razriješiti oko dva sata ujutro”, kad je konačno pošao na počinak. Onda bi na ploči napisao tu tajanstvenu riječ i objašnjavao nam na koje se načine može pročitati i rastumačiti.

Ti Profesorovi primjeri služili su mi kao svojevrsan podsjetnik, kao ključna riječ za neku općenitiju spoznaju, pravilo ili zanimljivo i pamćenja vrijedno zapažanje. Tako sam postupno ulazio ne samo u turski jezik, nego ujedno i učio kako učiti strane jezike (osnove njemačkoga svladao sam kasnije samo godinu dana) i kako druge podučavati stranome jeziku. Izlaganje o nekoj gramatičkoj kategoriji turskoga jezika (naprimjer, o kategoriji posvojnosti), Profesor je najprije započinjao osvrtom na naš jezik. To me je učvršćivalo u spoznaji da bez jezičkoga kontrastiranja nema pravog sveučilišnog, kognitivnog pristupa učenju stranoga jezika. Da je to tako, potvrđuju i moja kasnija iskustva: još i danas me poneki lektor turskoga jezika (nativni govornik) zna zamoliti da studentima objasnim “ponešto iz gramatike, jer mu to samome nikako ne polazi za rukom”.

Od Profesora sam naučio (ako se takvo što uopće uči jer je pitanje naravi) još nešto: da se u predavanje, osim znanja, mora unijeti strast, te da taj predavački zanos treba pokušati prenijeti i na studente. Upravo zbog toga, zbog te predavačke ostrašćenosti koja nikoga nije ostavljala ravnodušnim, dugo mi se činilo da je turkologija najvažnija stvar na svijetu, i da Profesor, kad govori o jeziku, upravo u tom momentu otkriva tajna i smrtnicima nedokučiva gramatička pravila. U potonjim godinama, kad sam se oslobodio te prostodušne predodžbe, divio sam se nevjerojatnoj i “zaraznoj” količini njegove predavačke strasti i snazi imaginacije. Kad bi on, primjerice - dojmljivo kao da je sve to proživio - govorio o zlatnome dobu abasidskih halifa, o raskošnim bagdaskim vrtovima i pravednome vladaru Harunu al-Rašidu, gotovo da sam mogao vidjeti arapsku konjicu kako u osvajačkim pohodima galopira srednjoazijskim stepama ili okrutne Mongole kako pale Bagdad i bacaju rukopise u “krvavi Tigris”. No bez obzira na tu svoju naivnu opsjednutost, i danas vjerujem da profesore lišene te predavačke strasti i imaginacije studenti smatraju naprosto dosadnim.

Međutim, većinu je studenata najviše impresioniralo to što je Profesor nastavu jezika uvijek držao bez ikakva podsjetnika ili koncepta (za civilizaciju se, pak, pripremao, a predavanja pisana rukom nađena su u njegovoj rukopisnoj ostavštini); ušao bi u predavaonicu, pitao “gdje smo ono stali”, a onda, šetajući od ploče do zadnjega reda, nastavljao diktirati nadvirujući se povremeno nad naše bilježnice. Pomno smo zapisivali svako slovo, što se od nas i očekivalo, znajući da je svaka njegova riječ dio gradiva koje moramo znati na ispitu.

Kako su godine prolazile, poneka mi se Profesorova ideja znala učiniti manje uvjerljivom, neke njegove "dijalektičke" ekskurzije suvišnim, pokoja prosudba tek impresijom, a ne dokazivom tvrdnjom (nedostajao mu je uvid u druge turkijske jezike, no za njih nije mogao ni imati vremena), pa i poneki izlet u etimologiju ishitrenim. No sve je to nevažno u odnosu na znanje koje je prenio na nas, na činjenicu da je u glavama svojih studenata mijenjao način razmišljanja i njihov stav prema jeziku, i pokazao im da je i jedan toliko apstraktan sustav moguće "secirati" kao žabu na satu biologije.

Prvih mjeseci studija naivno sam mislio da Profesor naprosto ne pripada "nama smrtnicima". Kad bih se katkada probudio u gluho doba noći, najednom bi mi pred očima iskrsnula slika učenjaka u antičkoj togi, kako sjedi zatrpan gomilom papirusa i pri mjesecini (ni sam ne znam zašto!) odgoneta zamršene škrabotine na marginama vlagom gotovo uništenog rukopisa. Negdje u zimu, ne sjećam se više je li to bila prva ili druga godina studija, dogodilo mi se nešto nevjerovatno. Jednoga jutra susreo sam Profesora pred ulazom u zgradu Fakulteta. Pitao me jesam li gledao boks (*u tri sata ujutro televizija je izravno prenosila neki, sad već "legendaran" meč*) i izrazio žaljenje što nisam! Kad sam ga kasnije bolje upoznao kao njegov najbliži suradnik, uvjerio sam se da najprije čita sportske stranice novina i da poimenice zna gotovo sve igrače ondašnje prve nogometne lige. Pričao mi je kako je jednom prilikom pisao selektoru nogometne reprezentacije bivše države i u tom pismu zahtijevao da u reprezentaciju više ne stavlja "igrača s ogromnim nogama i pilećim mozgom" (i sada mu pamtim ime!). Vremenom sam se uvjerio da je Profesor upućen i u stvari koje mi ni u snu ne bi pale na pamet. Primjerice, da je čitao u to vrijeme popularne romane Stanislava Lema, Isaka Asimova, Jamesa Blisha i drugih pisaca dobre znanstvene fantastike; da je rado pričao o politici i – kako to i priliči vrsnome intelektualcu – jetko komentirao politička zbivanja u zemlji (*"Ako nekome ovo ispričaš, reći ću da si sve to izmislio, a meni će prije vjerovati nego tebi!"*), znao bi kazati kad bi mu se vlastite opservacije učinile politički opasnim ili heretičnim.); da promatra i lucidno i duhovito analizira ljude oko sebe, čak i bližnje (i onda je dobro znao koji bi od njegovih kolega bili kadri granatirati Sarajevo, no ja sam naivno mislio da je naprosto prestrog u prosudbama o ljudima!), te da je i on "čovjek od krvi i mesa", kao i svi mi drugi. Dakako, svaka takva spoznaja uvijek bi u meni pobudila divljenje i čuđenje i pitanje kako mu sve polazi za rukom.

Uz sve kazano, Profesor je – zašto to prešutjeti? - bio i svojevrsan "genij

kontroverzi”, kako je svojedobno jedan turski kritičar nazvao turskoga pjesnika Jahju Kemala. U trenucima posebnog raspoloženja moga je sjajno analizirati bilo koji događaj, nedoumicu, znanstveni problem i sl., i to tako argumentirano i logički konzistentno da bi sugovornik naprosto ostajao bez riječi. Kad bi se koji dan kasnije taj isti sugovornik u razgovoru o istoj ili sličnoj temi poslužio njegovim argumentima, Profesor bi sve te svoje ranije opservacije pobio posve suprotnim argumentima, no s istom logičkom konzistentnošću i nadmoćnošću. Taj jedinstveni čovjek bio je, valjda, jedini profesor na svijetu koji je, čak i kad bismo ostali nasamo u njegovoj sobi, u komunikaciji istodobno koristio dva registra (isto tako i s drugim ljudima): neformalni, kad bi mi se obraćao s TI (u razgovoru o običnim ili privatnim stvarima), i – možda i koju minutu kasnije – formalni, “službeni”, kad mi se najednom počinjao obraćati s VI (“Vi biste, Ekreme, za doktorski rad morali pročitati tu knjigu.”) Oni koji ga se sjećaju, pamte i njegovu ćudljivu i ponekad neugodnu narav i netrpeljivost prema nekim suradnicima. No i takva je ćud bila dio prepoznatljive (bolje: općenito poznate) osobnosti tog nezaboravnog i jedinstvenog čovjeka (zato je ne treba zatajiti), koji je s bliskim ljudima jedan dan znao biti prislan i krajnje otvoren, drugi, pak, dan nepovjerljiv, mrzovoljan i nekomunikativan, pa bi lice prekrivio “Politikom” u koju se “udubljivao” kad god se u prolazu nije želio susresti s nekim. Poznavali smo tu njegovu ćud i poštivali njegova pravila ponašanja, niko se nikada nije jedio zbog toga, i svi smo se radosni okupljali u nekoj od soba kad bi došao raspoložen i spreman za šalu i razgovor.

Zasigurno niko od Profesorovih suradnika nije bio prisniji s njime od mene, iako sam bio najmlađi na Odsjeku. Znali smo često otići na ručak i dugo razgovarati o svemu i svakome. Znam da nije mario za autoritete ni u orijentalistici, ni u drugim strukama (uključujući i strane znanstvenike), ali je gajio golemo poštovanje prema profesoru Alojzu Bencu; da je s ljubavlju govorio o svojim sinovima Nadanu i Svjetlanu, i o svojim sestrama; da je zadnjih godina vrlo često spominjao “svoga Nihada” (prof. dr. Nihad Hasić, njegov sestrić) te da je, čini mi se, najčešće bio neizmjerne usamljen. Na veliku sreću, zadnjih nekoliko godina života proživio je sa ženom koju je uvijek spominjao s poštovanjem i lijepim riječima.

Kad je Profesor umro, gotovo naprasno, bili smo zatečeni i skamenjeni. Iako je imao sedamdesetak godina, nije bio u mirovini (!), i nama se to činilo posve normalnim. Nedostajao nam je. Voljeli smo kasnije pričavati

anegdote o njemu (mnoge pamtim i danas), pa i onda kad smo ih već svi znali.

Od Profesorove smrti mnogo se toga promijenilo. Promijenili su se studenti i univerziteti, shvaćanje obrazovanja i opća razina obrazovanosti. Promijenile su se ideologije, države, politički i vrijednosni sustavi. Došla su vremena kad se za života više ne postaje “legendom”, i kad rijetki sretnik nakon smrti “ode u legendu”. Studenti odavno ne doživljavaju profesore kao antičke polubogove, niti im olahko pripisuju superlative. Novi koncept obrazovanja njihov je odnos s profesorom učinio gotovo “partnerskim” i kolegijalnijim, kakav je možda bio na Zapadu i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Teško je zamislivo da bi u ovim okolnostima uopće mogao postojati profesor koji bi među suradnicima izazivao strahopoštovanje, koji bi zahtijevao da se bez pogovora provode njegove zamisli, koji bi studentima diktirao gradivo, držao nastavu bez podsjetnika, koncepta ili sažetka, koji na prvome satu ne bi podijelio popis literature, obaveznu lektiru i seminarske radove, niti tražio da mu student navede literaturu na ispitu. Ali, ono je vrijeme naprosto bilo takvo; imalo je svoje zahtjeve, svoju logiku i, napose, svoje profesore - osebujne i nezaboravne, kakav je bio i akademik Nedim Filipović.

Abstract

In this paper the author recalls the many encounters he had, first as a student and then as assistant and associate, with his professor, Nedim Filipović. Particular attention is devoted to his pedagogical, professorial and research work in the field of Turkish language and literature in the Chair of Oriental Languages of the Faculty of the Humanities in Sarajevo. Highlighting Professor Filipović's extremely distinctive personality, the author draws interesting critical comparisons between the traditional and the modern concept of education. His observations enable one to achieve a firmly grounded critical distance in regard to the radical reforms of higher education currently taking place in the countries of the former Yugoslavia.